

COVID-19 küresel salgınında ulusal medyada kullanılan tıbbi terimler üzerine

Ülker Gül^{1,*}, Cengiz Yakıncı²

Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Tıp Fakültesi, Dışkapı Yıldırım Beyazıt Eğitim ve Araştırma Hastanesi, ¹Deri ve Zührevi Hastalıkları Profesörü, İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi, ²Pediyatri Profesörü

*İletişim: ulkerkul@yahoo.com

SUMMARY: Gül Ü, Yakıncı C. (Department of Dermatology, University of Health Sciences, Gülhane Faculty of Medicine, Dışkapı Yıldırım Beyazıt Training and Research Hospital, Ankara, Turkey). The medical terms used in the national media in the COVID-19 pandemic. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2020; 63: 32-36.

SARS-CoV-2 virus infection (COVID-19) was observed in China in the last months of 2019. In the following period, this infection spread all over the world. In March 2020, the World Health Organization announced the existence of a pandemic. Due to the pandemic, medical information about COVID-19 has started in all aspects of the printed and visual media in our country as well as in the world. Thus, many medical words that were not Turkish were brought to the agenda in our daily life due to the SARS-CoV-2 pandemic. In this article, we aimed to review the original spelling, meaning and suggested Turkish equivalents of the medical terms we use due to the COVID-19 pandemic.

Key words: SARS-CoV-2, COVID-19, pandemic.

ÖZET: 2019 yılının son aylarında Çin’de SARS-CoV-2 virusu hastalığı (COVID-19) gözlemlendi. Takip eden süreçte bu hastalık tüm dünyaya yayıldı. 2020 yılının Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü ‘küresel salgın’ varlığını ilan etti. Küresel salgın nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de tüm yazılı ve görsel basında her yönü ile COVID-19 ile ilgili tıbbi bilgilendirmeler başladı. Böylece SARS-CoV-2 küresel salgını nedeni ile Türkçe olmayan birçok tıbbi kelime günlük yaşamımızda gündeme geldi. Bu yazıda, COVID-19 küresel salgını nedeni ile kullandığımız tıbbi terimlerin, orijinal yazılışı, anlamı ve önerilen Türkçe karşılıklarını gözden geçirmeyi amaçladık.

Anahtar kelimeler: SARS-CoV-2, COVID-19, küresel salgın.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Aralık 2019’un sonlarında, Çin’in Wuhan şehrinde nedeni bilinmeyen çok sayıda pnömoni hastasının görüldüğünü bildirildi. Takip eden süreçte etkenin yeni tip bir korona virus olan SARS-CoV-2 olduğunu; hastalığın adını da, “corona”nın “CO” su “virus”un “VI”si, “disease”in “D”si ve 2019 yılının “19”unu alarak COVID-19 olarak açıkladı. Zaman içinde enfeksiyon tüm dünyaya yayıldı. DSÖ, 11 Mart 2020 tarihinde, “Hastalığın 114 ülkede 118 bin vakanın görüldüğünü ve 4 bin 291 kişinin hayatını kaybettiğini; binlerce kişinin hastanelerde yaşam mücadelesi verdiğini ve takip eden günler ve haftalarda vaka ve ölüm sayılarının

artmasını bekliyoruz.” şeklinde bir beyanat vererek; “Bir küresel salgının varlığını” ilan etti. Ülkemizde de ilk vaka 11 Mart 2020 tarihinde gözlemlendi. Bu tarihi takiben hasta sayısı ülkemizde de artmıştır.¹⁻³ Küresel salgın nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de tüm yazılı ve görsel basında her yönü ile COVID-19 ile ilgili tıbbi bilgilendirmeler başladı. Böylece SARS-CoV-2 küresel salgını nedeni ile Türkçe olmayan birçok tıbbi kelime günlük yaşamımızda gündeme geldi.¹⁻³ Bu yazıda, COVID-19 küresel salgını nedeni ile kullandığımız tıbbi terimlerin, orijinal yazılışı, anlamı ve önerilen Türkçe karşılıklarını gözden geçirmeyi amaçladık.

Tablo I. Küresel salgın nedeni ile medyada sık konuşulan terimler ve Türkçe anlam/karşılıkları.¹⁻¹⁰

Medyada kullanılan kavram	İngilizcesi	Türkçe anlamı ve karşılığı
antijen	<i>antigen</i>	Kendine karşı antikor yapımını uyandıran yabancı (mikroorganizmalar, tümör hücreleri vb.) maddeler.
antikor	<i>antibody</i>	B lenfositleri tarafından yapılan, sıklıkla antijene yüksek özgüllük ve çekimle bağlanan ve aynı zamanda immünglobülin olarak da adlandırılan bir tip glikoprotein.
antiviral	<i>antiviral</i>	Viruslerin neden olduğu hastalıkları tedavi etmek amaçlı ajan.
bez maske	<i>cloth mask</i>	Çok kullanımlık ağız-burun koruyucu kumaş.
bildirim	<i>notification</i>	Sağlık otoritesi tarafından belirlenen formlar veya sistemler yardımıyla tanı koyan hekimler tarafından vaka tanımlarına uyan şüpheli, olası veya kesin tanı konulan vakaların 24 saat süre içinde bildirilmesi işlemi.
bildirimi zorunlu hastalık	<i>notifiable diseases</i>	Yasal olarak sağlık otoritelerine haber verilmesi zorunlu olan bulaşıcı hastalık.
CDC	<i>center for disease control</i>	Amerika Hastalık Kontrol Merkezi
cerrahi maske	<i>surgical mask</i>	Tek kullanımlık ağız-burun koruyucu kumaş.
COVID-19	<i>coronavirus disease 2019</i>	Korona virus hastalığı-2019
dezenfeksiyon	<i>disinfection</i>	bulaş savma
dezenfektan	<i>disinfectant</i>	bulaşsavar
DIC	<i>disseminated intravascular coagulation</i>	yaygın damar içi pıhtılaşma
eliminasyon	<i>elimination</i>	Bulaşıcı hastalığın görülmemesinin sağlanması.
endemi	<i>endemia</i>	Bir enfeksiyon etkeninin veya hastalığın belirli bir coğrafyada veya toplulukta sürekli görülmesi durumu, yöresel hastalık
epidemi	<i>epidemia</i>	Bir hastalığın bir bölgede, bir toplumda veya bir grup insanda beklenenden daha fazla görülmesi.
epidemioloji	<i>epidemiology</i>	Sağlık olaylarının kökenlerini açıklamayı ve en uygun tanı ve tedavi yöntemlerinin araştırılmasını amaç edinen objektif çalışmalara özgü akıl yürütme düzeni ve yöntemi.
eradikasyon	<i>eradication</i>	kökünü kazıma
fatalite hızı	<i>fatality rate</i>	Belli bir hastalık nedeniyle tanı konulmuş hastalar içinde ölüm oranı. Bu hastalığın ne kadar fatal-öldürücü olduğunu gösterir.
FDA	<i>Food and Drug Administration</i>	Amerika Gıda ve İlaç Dairesi
FFP2 maske	<i>FFP2 mask</i>	N95 maske
FFP3 maske	<i>FFP3 mask</i>	N99 maske
filyasyon	<i>filiation</i>	Hastalık kökenini belirleme amacıyla iz sürme, saha incelemesi
hijyen	<i>hygiene</i>	Sağlığa zarar verecek ortamlardan korunmak için yapılacak uygulamalar ve alınan temizlik önlemlerinin tümü.

Tablo I. (devamı)

Medyada kullanılan kavram	İngilizcesi	Türkçe anlamı ve karşılığı
inkübasyon süresi	<i>incubation period</i>	Bir enfeksiyon etkeninin, vücuda girişinden hastalık belirtilerinin ortaya çıkmasına kadar geçen süre, kuluçka süresi
insidans	<i>incidence</i>	görülüş sıklığı, hastalığın görülüş oranı
izolasyon	<i>isolation</i>	hastayı ayırma
karantina	<i>quarantine</i>	Bulaşa maruz kalmış kişi veya kişilerin hastalığın en uzun kuluçka süresi kadar izole edilmesi.
komorbid	<i>comorbid</i>	eş zamanlı hastalık, eşlikci hastalık
kontaminasyon	<i>contamination</i>	bulaşma
korona virus	<i>coronavirus</i>	İnsan, memeli hayvan ve kuşlarda sıklıkla solunum yolu enfeksiyonuna yol açan ve sıklıkla solunum yoluyla bulaşan taç şeklinde bir virus.
MERS korona virus	<i>Middle East respiratory syndrome coronavirus, MERS-CoV</i>	Orta Doğu solunum yetersizliği belirgesi nedeni korona virus
morbidite	<i>morbidity</i>	Özel bir grup içinde ve belirlenmiş bir zaman diliminde belli bir hastalığa yakalanan ve tanı konulan hastaların sayısı (oranı).
mortalite hızı	<i>mortality rate</i>	Genel nüfus içinde belli bir hastalığa bağlı ölüm oranı, ölüm hızı
N95 maske	<i>N95 mask</i>	Tek kullanımlık, ağız-burun yüksek koruyucu maske.
N99 maske	<i>N99 mask</i>	Tek kullanımlık, ağız-burun çok yüksek koruyucu maske.
pandemi	<i>pandemic</i>	Bir hastalığın, enfeksiyon etmeninin veya sağlıkla ilgili bir sorunun çeşitli ülkelerde veya bir kıtada yayılması, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesi, küresel salgın
PCR	<i>polymerase chain reaction</i>	polimeraz zincir tepkimesi
prevelans	<i>prevalence</i>	Bir hastalığın belli bir nüfus içinde belli bir süre aralığında eski ve yeni olguların birlikte görülme oranı veya yaygınlığı.
respiratör	<i>respirator</i>	solütucu, solunum aygıtı, ventilatör
SARS korona virus	<i>severe acute respiratory syndrome, SARS coronavirus, SARS-CoV</i>	Ağır akut solunum yetersizliği belirgesine nedeni korona virus
sosyal mesafe	<i>social distancing</i>	korunma mesafesi, fiziksel mesafe
sürü bağışıklığı	<i>herd immunity</i>	kitle bağışıklığı, toplu bağışıklık
sürveyans	<i>surveillance</i>	Hastalıklara ait verilerin düzenli olarak toplanması, bu verilerin çözümlenerek değerlendirilmesi ve ilgili birimlere iletilmesi işlemlerinin tümü, gözet-izle
tromboz	<i>thrombosis</i>	damar içinde kanın pıhtılaşması
ventilatör	<i>ventilator</i>	solütucu, solunum aygıtı, respiratör
virülans	<i>virulence</i>	Bir enfeksiyöz etkenin, konağın dokularını yayılma yeteneğine göre ve/veya neden olduğu hastalığın şiddetine göre; hastalık oluşturma yeteneğinin ölçüm değeri.
virus	<i>virus</i>	Ancak elektronmikroskopla görülebilen, RNA veya DNA yapısında, canlı organizma olmadan çoğalamayan hastalık nedeni ajan.
WHO	<i>World Health Organization</i>	Dünya Sağlık Örgütü, DSÖ
zoonoz	<i>zoonosis</i>	Hayvanlardan insanlara doğal koşullar altında geçebilen enfeksiyon hastalığı.

Küresel salgınla aniden dünyada ve ülkemizde birçok şey değişti. Çok kısa bir süreçte hastalığın hızlı yayılımı nedeniyle alınan önlemler kişilerin konuşma ve yazma terimlerini değiştirdi. Bu nedenle ‘virus’, ‘karantina’ gibi kelimeleri sıkça kullanır olduk. Tüm basında ve günlük yaşamda hastalığı tanımak, korunmak, gidişini ve tedavisini öğrenmek için birçok terim konuşulur oldu. Örneğin bugüne kadar gündemimizde olmayan ‘sosyal mesafe’, ‘sürü bağışıklığı’ gibi terimler gündeme geldi.

Küresel salgın nedeni ile gündemimize gelen İngilizce kökenli tıbbi kelimelerin ne yazık ki çoğunun Türkçe eş değer karşılığı bulunmamaktadır. Her gün uzun süre basında birçok hekimin hastalık hakkında bilgilendirme konuşmaları tüm toplum tarafından dikkatle izlenmektedir. Küresel salgın nedeni ile gündemimize gelen tıbbi terimlerin birçoğu uzun cümle yapısı ile tanımlanabilmektedir (Tablo I). Buna en iyi örnek hastalık etkeni olan ‘virus’ kelimesidir. ‘Ancak elektron mikroskopla görülebilen, RNA veya DNA yapısında, canlı organizma olmadan çoğalamayan hastalık nedeni ajanı’ olarak tanımlanan virus (*virus*) kelimesinin tek kelime şeklinde Türkçe karşılığı yoktur.⁴ Küresel salgında basında kullanılan birçok kelimenin de Türkçe tek kelime ile karşılığı yoktur (Tablo I).

Birçok tıbbi terimin zaman zaman yanlış yazıldığı ve kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bilindiği üzere hastalık etkeninin adı “SARS-CoV-2” virüsü, hastalık adı ise COVID-19’dur.^{1,2} Bazen basında COVID-19 terimi yanlış olarak hastalık etkeni anlamında kullanılmaktadır.

Bazı kelimeler de, ‘karantina’ kelimesinde olduğu gibi, okunuşu ile Türkçede kullanılmaktadır.⁶ Bu arada “karantina” kelimesinin kökeninden bahsetmek isteriz. Karantina kelimesinin etimolojik kökeni İtalyanca “*quarantina*”dan gelmektedir ve “kırk gün” anlamına gelmektedir. Orta Çağ’da milletler arası ticari ilişkilerin vazgeçilmez taşıtları gemilerin, uğradığı her limanda bulaşıcı hastalıkların önlenmesi adına açılmış gümrük dairesine benzer karantinalar bulunmaktaydı. Kırk gün karaya çıkması yasaklanan gemi personeli ve ticari mallar geçici bir tecritle bekletilirdi. Karantinadaki gemiye özel bir bayrak çekilirdi.⁷

Bulaşıcı hastalıklar ile mücadelede bulaşın önlenmesi açısından koruyucu önlemler hakkında halkın sık sık bilgilendirilmesi de

çok önemlidir. Hastalığın bulaş yoluna göre, koruyucu önlem önerileri değişir. Yaşamakta olduğumuz küresel salgın nedeniyle hastalık bulaşını azaltmak için, basında da yaşamımızda zorunlu olarak uymamız gereken bazı kurallar ile ilgili açıklamalar yapılmaktadır. Bu önlemlerden önemlileri ‘sosyal mesafe’, ‘dezenfektan’ ve ‘maske’dir.

SARS-CoV-2 virüsü, hasta bireylerin öksürmeleri aksırmaları ile ortama saçılan damlacıkların solunmasıyla bulaşır. Ayrıca hastaların solunum parçacıklarıyla kirlenmiş yüzeylere dokunulduktan sonra ellerin yıkanmadan yüz, göz, burun veya ağza götürülmesi ile de virus alınabilir. COVID-19, esasen “damlacık yolu” ile bulaştığı için, hastalığın bulaşını önlemek amacı ile kişiler arası mesafenin 1.5-2 m olması önerilmektedir.^{8,9} Hastalık bulaşını önlemedeki bu önlem Türkçe olarak ‘sosyal mesafe’ olarak adlandırılmaktadır. Aslında “sosyal mesafe” kavramı sosyoloji literatüründe geçen bir terimdir. Toplumdaki “ayrıcılıklar ile diğerleri”, “göçmenler ve diğerleri” ve farklı sosyoekonomik düzeylerdeki kişilerin arasındaki farklılığı gösterme amacıyla kullanılmaktadır, yani hastalık kapmamakla alakası bulunmamaktadır. O nedenle karşılık olarak: “korunma mesafesi” veya “fiziksel mesafe” kavramlarını önermekteyiz.

Hastalıktan korunma amacı ile maskeler ve dezenfektanlar da yaşamımıza hızlı bir giriş yaptı.^{1,2} Basında bazı kodlar ile anılan maskeler konuşulur oldu: FFP2, FFP3, N95, N99 vb. gibi. Böylece toplumda ‘kodların anlamı nedir, hangi maskeyi seçmeliyiz, maske üzerindeki yazılanlar ne anlama geliyor, nasıl kullanmalıyız’ şeklinde ciddi kafa karışıklıkları ortaya çıktı. Aynı zamanda toplum ‘dezenfektan’lar ile tanıştı. Yine bu kelime ile neyin kastedildiği, içinde neyin bulunduğu, nasıl kullanılacağı soruları ile tanışılmış olundu.

Toplumun önemli bir kısmının bağışıklık kazanması salgınların sönümlenmesinde önemli bir rol oynar. Toplumun bağışıklanması genellikle aşular ile sağlanır. Ancak henüz COVID-19 için virüse özgün aşı ve yine hastalığa özgün tedavi ajanı yoktur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ‘sürü bağışıklığı’ çok önem taşımaktadır. ‘Sürü bağışıklığında risk grubu düşük olan bireylerin virus ile enfekte olması ve böylelikle virüse karşı toplumsal bağışıklığın artması amaçlanmaktadır. Riskli olgular (yaşlı ve kronik

hastalığı bulunanların) mutlaka izole edilmelidir. Düşük risk grubundaki kişilerin en az %60'ına virusün bulaşması toplumsal bağışıklık için yeterli kabul edilmektedir. Türkiye nüfusunun %60'ı önemli bir sayıyı oluşturmaktadır. Diğer açıdan, COVID-19'da enfekte olguların %0.25-3.0'ünde ölüm gözlenmesi nedeni ile, 'sürü bağışıklığı' tercih edilir bir yöntem olmamıştır.¹⁰

Küresel salgın sırasında kullanılan bazı kelimelerin de Türkçe karşılığı zarif bir anlam içermemektedir: Kelimelerin birebir çevirisi ile ortaya çıkan 'sürü bağışıklığı' terimi buna iyi bir örnektir. Şöyle ki; TDK Güncel Sözlüğü, "sürü" kavramı için "birlikte yaşayan hayvan topluluğu" ve "yönlendirilebilen insan topluluğu" gibi tanımlar vermektedir.⁶ Görüldüğü gibi "sürü" kavramının aşağılayıcı bir anlamı vardır. O nedenle "sürü bağışıklığı" terimine karşılık olarak "kitle bağışıklığı" veya "toplu bağışıklık" kavramlarını önermekteyiz.

Küresel salgın ile birlikte 'süper taşıyıcı (*super-spreaders*)' kavramı da sıklıkla telaffuz edilir oldu. Ancak 'süper taşıyıcı' varlığının da gerçek mi efsane mi olduğu tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Bu kavram virüsü taşıyan kişinin genelde 10 kişiden fazla kişiye hastalığı bulaştırması durumunda kullanılmaktadır. Ama bilim insanları bu terimin bilimsel olmadığı kanaatindedir.¹¹

Küresel salgın nedeniyle, yine uzun zamandır konuşmadığımız ancak bir bulaşıcı hastalık ile savaşta çok önemli olan 'filyasyon' kelimesini sıkça kullanır olduk. Türkçede tek kelime ile karşılığı bulunmayan, 'hastalık kökenini belirleme amacı ile iz sürme, saha incelemesi' anlamına gelen 'filyasyon' kelimesi de pandemi sürecinin önemli öğelerinden biridir.

Küresel salgın sırasında bazı İngilizce kısaltmaların da bazen yazılı ve görsel basında orijinal hâlleri ile yer aldığını görmeye başladık: FDA, CDC gibi (Tablo I). Bu durumun basını takip eden kişilerin algılamalarını iyice zorlaştırdığı da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak yeterli tıbbi bilgisi olmayan halkımız ile paylaşılan bu tıbbi terimlerin uygun ve kısa Türkçe karşılıklarına en kısa sürede ihtiyaç vardır. Ayrıca, sık kullanılan tıbbi terimlerin toplumun anlayacağı şekilde bazı eğitici programlar yapılarak sağlık okuryazarlığının da artırılması gerekmektedir. Aksi hâlde basında yer alan bazı tıbbi terimlerin

anlaşılamadığı unutulmamalıdır. Diğer açıdan dilimizde karşılığı bulunan tıbbi kelimeler için, toplum bilgilendirilmelerinde mutlaka Türkçe karşılıkları kullanılmalıdır. Örneğin, 'küresel salgın' gibi güzel bir karşılığı varken hâlen 'pandemi' kelimesinin ısrarla kullanılması da üzücüdür.

KAYNAKLAR

1. COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Rehberi. Bilim Kurulu Çalışması. T.C. Sağlık Bakanlığı. 14 Nisan 2020. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi.pdf (Erişim tarihi: 15.05.2020).
2. Şeker M, Korkut C, Özer A, Doğrul M, Tosun Z (eds). COVID-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2020.
3. World Health Organization. <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-March-2020> (Erişim tarihi: 15.05.2020)
4. The Free Dictionary by Farlex. <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/> (Erişim tarihi:15.05.2020).
5. Zülfiyar H. Gündemi meşgul eden sağlık terimleri. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi 2020; 118: 10-16.
6. Türk Dil Kurumu Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 15.05.2020).
7. Tatar Kırılmış İ, Yakıncı C. Sağlıkla ilgili bazı kavramların öyküleri. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi 2019; 116:70-77.
8. Setti L, Passarini F, De Gennaro G, et al. Airborne transmission route of COVID-19: why 2 meters/6 feet of inter-personal distance could not be enough. Int J Environ Res Public Health 2020; 17: 2932.
9. Kwok KO, Lai F, Wei WI, Wong SYS, Tang JWT. Herd immunity-estimating the level required to halt the COVID-19 epidemics in affected countries. J Infect 2020; 80: e32-e33.
10. Wu ZY. Analysis of application of herd immunity as a control strategy for COVID-19. Zhonghua Liu Xing Bing Xue Za Zhi 2020; 41: 986-989.
11. Super-spreaders': Covid-19 myth or reality? <https://www.straitstimes.com/world/europe/super-spreaders-covid-19-myth-or-reality> (Erişim tarihi: 15.05.2020).